

Glasine u ratu – pojam, uloga i zaštita

Dr ZLATKO ISAKOVIĆ

Glasine se definišu kao „neverifikovane tvrdnje o nekom događaju koje usmeno cirkulišu i koje se u toku cirkulisanja menjaju u svom sadržaju“ ili kao „tobože istinite informacije koje se usmeno šire, a čiju istinitost nije moguće neposredno proveriti“. Međutim, svako prenošenje informacija ne znači širenje glasina, već samo ono kojim se prenose izmenjene vesti, zasnovane na neevidentiranim podacima većeg broja lica.

Upotreba ili zloupotreba glasina ima korene u ljudskoj radoznalosti, čovekovoj potrebi za obaveštenošću i sklonosti ljudi da vesti koje saznaju, svesno ili nesvesno, tumače na „svoj način“ (prema sopstvenim stavovima, motivima i interesima) i tako protumačene ih prenose poznanicima, rođacima, prijateljima i kolegama sa posla.

Na osnovu proučavanja sadržaja više od 4.000 glasina, koje je posle drugog svetskog rata sprovedeno u SAD, one su svrstane u pet grupa: (1) glasine mržnje, (2) glasine bojazni i strepnje, (3) glasine bežanja od stvarnosti, (4) glasine o natprirodnim čudima i (5) glasine radoznalosti.

Veoma je teško naći pravi recept za suzbijanje glasina, ali bi svakako koristilo pružanje što više javnih, svima dostupnih informacija o svim problemima i pitanjima za koje postoji izraženo i masovno interesovanje. Time se može smanjiti broj glasina. Međutim, sve dok postoje nedodirljiva informativna geta, u kojima je protok informacija privilegija malobrojnih, proverenih i odabranih, glasine će se kititi ekskluzivnošću „procurelih“ i „provaljenih“ tajni i kod ljudi će buditi želju da ih saznaju i da druge „na svoj specifičan način“ obaveste o njima.

Pojava glasina i njihova upotreba, odnosno zloupotreba, ima korene u ljudskoj radoznalosti, potrebi za obaveštenošću i u sklonosti ljudi da vesti koje saznaju – svesno ili nesvesno – tumače „na svoj način“ (prema sopstvenim stavovima, motivima i interesima) i, tako protumačene, prenose poznanicima, rođacima, kolegama sa posla i drugim ljudima, koji, opet, često imaju slične, ali i barem malo drugačije potrebe i sklonosti. Zato se u radovima pojedinih autora glasine ne obrađuju kao propagandna tehnika, već kao, manje-više, spontana socijalnopsihička pojava u oblasti komuniciranja.

GLASINE I LJUDSKI STAVOVI

Da bi se neka vest (poruka) pretvorila u glasinu dovoljno je da prenosioci zaborave (po)neku sitnicu i zamene je (dopune priču) svojim izmišljanjima, ili da jedan deo priče umanje, a drugi uvećaju itd. U tim procesima čine se posebno značajnim uzroci i uslovi koji utiču na (ne)prihvatanje, (ne)menjanje i pamćenje sadržina stavova pojedinaca i ljudskih skupina. Ljudi u svojim psihama najčešće imaju mnoštvo stavova i sam termin stav im se čini bliskim, ali su srazmerno retki oni koji mogu da uopšteno odrede pojam stava. Kako naglašava jedan autor, sam naziv stav spada među reči koje su psiholozi uzeli iz svakodnevnog govora i ponovo ga definisali.¹

„Stav predstavlja pojam koji vodi računa o aktivnosti čoveka, uzima u obzir njegovo doživljavanje – ocenjivanje i shvatanje date situacije, emocije kojima on reaguje na to, aktivnost kojom on menja svoju sredinu – a istovremeno uzima u obzir i delovanje socijalnih snaga. Stav je, naime, pojam koji predstavlja tzv. međučlanu promenljivu. On je stečena predispozicija, stečena spremnost da se na određeni način opaža, misli, emocionalno reaguje i deluje; ali kakvo će to reagovanje biti – zavisi od iskustva pojedinca formiranog u toku njegovog života. Ovo iskustvo je, opet, uvek iskustvo izgrađeno u toku društvenog života pod delovanjem socijalnih činilaca“.²

Prema jednom jednostavnijem određenju istog autora, stavovi su „tendencije da se bilo pozitivno bilo negativno reaguje na neku osobu, predmet, situaciju ili instituciju“.³

Brojni autori koji se bave tom oblašću navode sopstvene definicije, čiji je sadržaj umnogome sličan. Jedan od njih dopunjuje određenje C. Morgana – koje se čini bliskim navedenoj kraćoj definiciji N. Rota – s napomenom da se stavovi ne odnose samo na ono što čovek susreće u spoljnom svetu već i na lične postupke, akcije, osobine ili ideje.⁴ Kao sinonimi za označavanje pojave stavova koriste se uglavnom

¹ K. Veldal, *Društveno ponašanje*, „Nolit“, Beograd, 1979, str. 82.

² Podrobnije: N. Rot, *Osnovi socijalne psihologije*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1989, str. 291–292.

³ N. Rot, *Psihologija ličnosti*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1977, str. 102.

⁴ K. Veldal, *isto*, str. 86–87.

dva termina: odnos (prema nečem ili nekom) i reagovanje, odnosno reakcija (na nekog ili nešto).

Stavovi mogu biti utoliko otporniji na promene ukoliko se češće nailazi na podatke i druge argumente koji im protivureče. Tako se stiče „imunitet“, koji se može uporediti s otpornošću koja nastaje nakon cepljenja protiv pojedinih zaraznih bolesti (u organizam se unose bakterije i/ili virusi sa smanjenim snagama, koji izazivaju stvaranje antitela za slučaj zaraze sa punom snagom). U ljudima, najzad, postoje mehanizmi za odbranu od pokušaja da se promene njihovi stavovi, kao što su proricanje i izolovanje novih podataka kojima se „napadaju“ postojeći stavovi ili pojačavanje ranijih stavova nalaženjem novih argumenata koji im idu u prilog itd.

Glasine su, pak, upravo ona socijalno-psihološka napast koja kao razorni virus juriša na ljudske stavove nastojeći da razori dostignutu psihosocijalnu ravnotežu čoveka i oblikuje njegovo ponašanje prema potrebama onoga ko je odašilje.

POJAM I OSNOVNE KARAKTERISTIKE GLASINA

Sažeto navedenim saznanjima o mehanizmima koji (ne) pogoduju promenama stavova pojedinaca i društvenih skupina može se grubo omeđiti oblast psihičkih i socijalnih fenomena koji su srazmerno često relevantni pri korišćenju propagandne tehnike širenja ili prenošenja glasina. Naravno, onoliko koliko se (pojedini) učesnici na taj način bave ubeđivanjem drugih ljudi, a posebno ako to čine propagandisti.

Glasina se sada određuje kao „*tobože istinita informacija koja se usmeno širi, a čiju istinitost nije moguće neposredno provjeriti*“, ⁵ odnosno definišu se kao „*neverifikovane tvrdnje o nekom događaju koje usmeno cirkulišu i koje se u toku cirkulisanja menjaju u svom sadržaju*“. ⁶ Glasina ima skoro u svako doba u svakom društvu. Međutim, svako prenošenje informacija ne znači širenje glasina, već samo ono kojim se prenose izmenjene vesti, zasnovane na neevidentiranim podacima od strane većeg broja lica.

⁵ M. Zvonarević, *Socijalna psihologija*, „Školska knjiga“, Zagreb, 1981, str. 725.

⁶ N. Rot, *isto*, str. 184.

Sledeći primer na najbolji način, gotovo šematski, ilustruje nastanak i način rasprostiranja glasine. Primer je još tridesetih godina ovoga veka objavio socijalni psiholog K. Meninger:

1. Gđa A gđi B: „Gdje je danas gđa King? Da nije bolesna?“

2. Gđa B gđi C: „Gđa A se interesira da gđa King nije možda bolesna?“

3. Gđa C (koja ne poznaje gđu King) kaže gđi D (koja poznaje gđu King): „Čula sam da je gđa King bolesna. Nadam se da nije ništa ozbiljno!“

4. Gđa D kaže gđi E: „Gđa C mi je rekla da je gđa King ozbiljno bolesna. Moram je odmah poći posjetiti!“

5. Gđa E kaže gđi F: „Čini mi se da je gđa King prilično bolesna. Gđa D ju je upravo posjetila!“

6. Gđa F kaže gđi G: „Kažu da gđa King neće preživjeti. Pozvani su njezini rođaci da je posjete u postelji!“

7. Gđa G kaže gđi H: „Kakve su najnovije vijesti o gđi King? Je li već umrla?“

8. Gđa H kaže gđi I: „Kad je umrla gđa King?“

9. Gđa I kaže gđi J: „Hoćete li poći na pogreb gospođe King? Čula sam da je juče umrla!“

10. Gđa J kaže gospođi King: „Upravo sam čula o tvojoj smrti i sprovodu. Ko li je sve to mogao započeti?“

11. Gđa King gđi J: „Ima ih nekoliko koji bi bili sretni da je to istina!“⁷

Beogradom je nedavno kolalo više glasina, među kojima su i one o tome kako su diverzanti ubačeni iz Hrvatske zatrovali gradski vodovod, da su najviši armijski rukovodioci u kućnom pritvoru, da zaraćene strane u Hrvatskoj imaju taktička atomska oružja, o tome kako se najveća jugoslovenska fudbalska zvezda dvoumi između hrvatskog Zbora nacionalne garde i Jugoslovenske narodne armije.

Glasine se pretvaraju iz manje-više samoniklih pojava u sredstva propagandista tako što oni iniciraju, pokreću širenje određenog sadržaja ili se uključuju u takav usmeni lanac kao prenosioci. Takve glasine se, prema sadržaju, mogu posmatrati kao varijanta propagandne tehnike korišćenja neistina, a u njihovom prenosu se koristi tehnika za usmeni prenos poruka.

⁷ M. Zvonarević, *isto*, str. 616.

Kako neistinite sadržine glasina nastaju velikim delom upravo zahvaljujući tehnicima usmenog prenosa, može se zaključiti da su te dve tehnike toliko „srasle“ da ih je u tim slučajevima teško razdvojiti čak i u teorijske svrhe. Glasine koje se javljaju u dva ili više navrata mogu biti svrstane u okvire propagandne tehnike ponavljanja poruka, a njima, takođe, mogu biti stvarane i korišćene određene emocije i izbuđenja primalaca. Sredinom oktobra 1991. godine Ministarstvo unutrašnjih poslova i Ministarstvo odbrane Republike Hrvatske objavljuju internu informaciju, kao „vojnu tajnu“, da je u toku dana samo u okvirima Pete vojne oblasti i Petog korpusa RV i PVO neutralizovano: 1.963 pripadnika Armije (poginulo 833, ranjeno 800), uništeno 49 aviona, 29 helikoptera, onesposobljeno 138 tenkova, 32 topa, 51 višecetni bacač raketa, 203 kamiona... Stanje u Armiji ocenjeno je kao očajno, a jedinice se navodno nalaze u rasulu i bekstvu.

Indikativno je, međutim, da su ta i mnoge druge „strogo poverljive informacije“ sasvim „slučajno“ procurele preko teleksa i stigle u sve policijske stanice MUP-a Bosne i Hercegovine. Obavijeni oreolom „vojne tajne“, takvi naučno-fantastični proizvodi hrvatske ratne propagandne mašinerije, a prema uobičajenom receptu „što je babi milo, to joj se i snilo“, služe za podizanje morala pripadnika hrvatskih oružanih sastava i jačanje tako neophodnog patriotizma u širokim narodnim slojevima. U Bosni i Hercegovini trebalo je da izazovu defetizam, spreče mobilizaciju i poseju razornu nevericu među građanima u stvarne mogućnosti i sposobnosti JNA.

Menjanje sadržine glasina tokom prenosa naziva se *uklapanjem*, a ono obuhvata tri vrste promena: *skraćivanje* (*niveлизacija*), izostavljanje nekih pojedinosti; *izoštavanje* (*preciziranje*) drugih delova vesti i, najzad, *dodavanje* (*asimilacija*) pojedinosti. Manje ili više slične pojave mogu se uočiti u pamćenju uopšte (učenje, zadržavanje i zaboravljanje, prepoznavanje i reprodukcija sadržaja koji se pamte), koje takođe zavisi od delovanja psihičkih i socijalnih činilaca. Uklapanje se odvija u skladu s opštim stanjem i socijalnom klimom u skupini i sa psihosocijalnim osobinama pojedinaca koji šire glasine (njihovi stavovi, motivi, interesovanja, interesi itd.). Količina prisutnih glasina zavisi prvenstveno od važnosti njihovih sadržaja za skupinu, pomnožene sa dvosmislenošću

svedočanstava o istoj temi, a dodatni činioци koji doprinose njihovom širenju su dramatičnost i zanimljivost tih sadržaja, kao i uverljiv izgled tih vesti.⁸ Kao ilustracija za odvijanje procesa uklapanja može poslužiti anegdota koja je vezana za poznatog pisca Branislava Nušića. Prema toj priči, on je jednog jutra u svojoj omiljenoj kafani ispričao izmišljenu „vest“ da je „političar N.N. viđen sinoć u pozorištu sa poznatom glumicom S.P.“, a istog dana uveče je na drugom kraju Beograda čuo tu priču u sledećoj verziji: „Političar N.N. i glumica S.P. već više godina tajno žive zajedno i imaju ćerku na školovanju u Švajcarskoj“.

Šta se desilo? Priča je skraćena tako što je pozorište izostavljeno, verovatno kao – po oceni njenih prenosilaca – nevažan deo. „Vest“ da su političar i glumica viđeni zajedno izoštravana je u toku prenošenja, tako da je na kraju glasila da oni već više godina žive zajedno. Ćerka na školovanju u Švajcarskoj je dodata (asimilirana), verovatno u skladu sa pojavom da bolje stojeći ljudi školuju decu u inostranstvu.

GLASINE U RATOVIMA

Pre drugog svetskog rata glasinama je posvećivana srazmerno mala pažnja, iako su od davnina korišćene u ratnim sukobima za ubrzavanje operacija, olakšavanje ratnih napora sopstvene države i njenih saveznika i otežavanje i ometanje uopšte takvih napora suprotne strane. U toku drugog svetskog rata glasine su široko korišćene na obe strane, a počela im se posvećivati i odgovarajuća pažnja pošto je u Bostonu osnovana Klinika za glasine, kojom je rukovodio poznati psiholog G. Olport.

Posle okončanja drugog svetskog rata u SAD proučavane su sadržine više od 4.000 glasina, koje su, nakon toga, svrstane u *pet skupina*. Prvu skupinu glasina činile su one kojima je trebalo unositi i pothraniti *mržnju* među saveznike u antihitlevskoj koaliciji (Sovjeti i zapadni saveznici, Amerikanci i Britanci itd.) i među velike socijalne ili rasne grupe neprijateljske države. Njima su se naročito služili Nemci u nameri da

⁸ Isto, str. 181, 184–185.

raspire i pojačaju mržnju između belog i crnog stanovništva tokom drugog svetskog rata.

Veliki broj glasina koje su puštene među stanovništvo od početka oružanog sukoba na teritoriji Jugoslavije pripadaju toj grupi. To je naročito vidljivo u propagandno-informativnom delovanju hrvatske strane. Čestim ponavljanjem krajnje negativnih određenja za vojnike i starešine JNA kod hrvatskog stanovništva je stvoren naboj mržnje koji prihvata čak i konačnu etiketu da je svaki pripadnik Armije – ratni zločinac. Krajnjim pojednostavljivanjem pojmova, koje je, inače, svojstveno svim diktaturama, hrvatsko vrhovništvo je neke glasine dovelo do nivoa svakodnevno upotrebljavane fraze. Tako je kvalifikacija da je JNA „srbokomunistička, okupatorska, boljševička i četnička soldateska“ postala nešto kao „dobar dan“ i „dobro veče“ u hrvatskim informativnim programima i časopisima.

Stalnim ponavljanjem da Armija bombarduje, ruši, pali civilne i kulturne objekte i bolnice i ubija nedužne civile kod ljudi je izazvan strah, koji je ubrzo kao logičnu posledicu morao da porodi mržnju.

Drugu skupinu su činile glasine namenjenje za *sejanje straha u neprijateljskim redovima* prvenstveno (pre) uvećavanjem neuspeha i poraza saveznika i uspeha snaga sila Osovine, koje su ponekad veoma slične odgovarajućim porukama kojima se koriste emocije i uzbuđenja primalaca. Tako je japanski napad na Perl Harbor, u kojem su Japanci potopili znatan deo američke pacifičke ratne flote, bio povod za širenje brojnih glasina. Pričalo se da vlasti priznaju samo mali deo gubitaka (a da je, u stvari, cela američka flota u potpunosti uništena), da su Japanci zauzeli Havaje itd. Prema istraživanjima, u takve glasine je poverovala velika većina Amerikanaca. Zaključuje se da od dva osnovna činioca zavisi širenje glasina, kao i to u kojoj meri će se one proširiti među stanovništvom: važnosti sadržina glasina i nesigurnosti situacije u kojoj dolazi do širenja glasina.⁹ U osnovi, srodne glasine širene su nedavno u Srbiji u odnosu na ishode borbe u pojedinim mestima u Hrvatskoj. U SAD 1944. godine proširila se glasina da Amerikanci prikrivaju od javnosti gubitak cele jedne flote u

⁹ Isto, str. 185.

borbama s Japancima. Kako Ruzveltov demanti nije mnogo pomogao, administracija je sačekala da Japanci potope jedan američki nosač aviona i tom događaju dala veliki publicitet. Japanci su tako došli do važnog podatka (nosač je potonuo pošto su njihovi avioni već bili odleteli), ali je američka vlada pokazala da prikrivanje takvih činjenica nije njen običaj. U drugom slučaju Japanci su među američkim vojnicima u Novoj Gvineji proširili glasinu da tablete protiv malarije (koje su svakodnevno uzimali) izazivaju trajnu polnu nemoć. Vojnici su počeli da izbegavaju i odbijaju atebrin tablete, pa je u pojedinim jedinicama obolelo do 80 odsto vojnika. Na ta zbivanja odnosila se izjava jednog američkog vojnog stručnjaka da „glasine mogu nekad biti ubitačnije od metaka“. Glasine za širenje straha mogu se koristiti i u ekonomskoj propagandi. Jedan autor navodi primere organizovanih širenja „vesti“ da se u poznatoj američkoj fabrici cigareta pojavila kuga i da se jedna vrsta robe određenog proizvođača pravi od kontaminiranog materijala. Tako se koristi činjenica da strah u ljudi nastaje kao reakcija na ugrožavanja, a i usled nastajanja predstava o (mogućim) ugrožavanjima, koje mogu biti i znatno manje ili veće od stvarnih opasnosti. U prvom slučaju mogu nastati neopravdane nade ili optimizam, a za drugi se obično kaže da su „u strahu velike oči“.

Među *nerealne* glasine (glasine bežanja od stvarnosti) svrstane su „vesti“ da će drugi svetski rat trajati „još najmanje deset godina“ ili, pak, da će se „okončati do Božića“. One su u oba slučaja izazivale umanjene borbenog morala i smanjenu borbenu aktivnost vojnika. U prvom slučaju nije bilo razloga za veća zalaganja pošto će rat ionako dugo trajati, a u drugom je nastala neosnovana nada, zatim malodušnost, pošto se predviđanja ne ostvare, a ponekad i pre (jer, nema smisla izgubiti glavu pred sam kraj rata). Na početku drugog svetskog rata u Poljskoj je jedna nemačka radio-stanica, koja se predstavljala kao domaća, javila da su se u Gdini iskrcale velike britanske snage da bi pomogle poljskim vojnicima. Poljaci su pojačali otpor moćnijim nemačkim trupama, a zatim je došlo do razočaranja i pada morala, pošto je ta „vest“ bila demantovana.

U navedenim slučajevima dolazi do delimičnog poklapanja materija vezanih za propagandne tehnike upućivanja

apela, širenja glasina i neke druge tehnike. Iste ili slične poruke mogu biti jednom ili više puta upućene i kao glasine i kao apeli. One se nakon jednog upućivanja mogu javiti u jednom, a nakon drugog u drugom obliku, ili mogu preći jedan deo puta u jednom, a drugi u drugom ruhu, pa zatim u trećem, ili se ponovo pojaviti u prvom obliku... Iste ili slične poruke se mogu kretati do primalaca i među njima, uporedo, u više oblika, pri čemu svaki od njih može služiti kao potvrda „istinitosti“ ostalih. Ratne opasnosti čine dobru osnovu za nastajanje praznoverja, a i ljudi koji ne podležu praznoverju mogu pokušati da provere sadržine vesti do kojih dolaze njihovim upoređivanjem. Tako se može dogoditi da neku vest čuju na radiju i da, zatim, traže njenu potvrdu ili demanti u ostalim sredstvima obaveštavanja koja su im trenutno dostupna. Tada glasina može da posluži kao potvrda radio-vesti ili takve vesti mogu potvrditi glasinu, iako je stvaralac vesti iz oba izvora isti – spretan propagandist.

Prema posledicama mogu biti slične glasine o *natprirodnim čudima*, koje su širene kako bi se pred kraj drugog svetskog rata povećao moral nemačkih vojnika. Tako je stvorena glasina da će Ruzveltova smrt imati povoljne posledice po Nemačku, poput onih koje je imala smrt Petra III za Fridriha Velikog u ratu između Pruske i Rusije.

Glasine *radoznalosti* imaju sadržine za koje su ljudi veoma zainteresovani i česte su i u ratnim uslovima i u miru. Nemci su širili glasine o bolestima i drugim zbivanjima iz privatnog života vođa članica antihitlerovske koalicije (da Ruzvelt boluje od sifilisa, da je agent „jevrejske internacionale“, da je poslat poseban bombarder da bi iz Evrope prevezao psa njegovog sina, da je Čerčil imao napad delirijum tremensa itd.). U miru postoje u osnovi slične glasine o ličnostima s javne scene, pa i o ekonomskim i drugim pitanjima za koja postoji interesovanje ljudi – o skandalima u kojima učestvuju poznati ljudi, predstojećim devalvacijama ili revalvacijama pojedinih valuta, povećanjima plata, poskupljenjima proizvoda, „letećim tanjiri-ma“ itd.¹⁰

Sadržine glasina se u toku procesa uklapanja mogu promeniti i u smeru koji se (delom) ne poklapa s namerama propagandista. Da bi se predvideo put koji će neka glasina

¹⁰ M. Zvonarević, *isto*, str. 725–730.

preći u određenoj skupini i u kom smislu će se njena sadržina promeniti treba poznavati psihički i socijalni život prenosilaca, a posebno njihove stavove, odnosno shvatanja. Kako se naglašava, jedna od značajnih „karakteristika i kod glasina i kod retencije je usklađivanje sadržaja glasina shvatanjima onih koji glasine prenose. Ovu karakteristiku, koju Barlet naziva racionalizovanjem, Olport i Postman označavaju kao pojavu asimilacije. Asimilacija se vrši u zavisnosti od većeg broja faktora. Među ostalim, menja se sadržaj pojedinih delova sa ciljem da celo saopštenje postane povezana zaokružena celina. Iskrivljavanje se često vrši radi toga da bi se nešto što je nedorečeno do kraja objasnilo. Veliki uticaj na sadržaj imaju i predrasude. I situacije i osobe koje se u glasinama spominju prikazuju se u skladu s predrasudama koje prenosilac glasina ima“.¹¹

Predviđanja propagandista mogu se ostvariti za posmatranu skupinu, ali oni mogu prevideti, na primer, činjenicu da su društvene skupine srazmerno retko u potpunosti zatvorene. Ljudi su ponekad istovremeno članovi više skupina ili bar imaju naklonosti (zbog rođaćkih, prijateljskih, političkih, profesionalnih ili drugih veza, odnosno razloga) prema članovima drugih skupina, te se glasine mogu širiti i dalje nego što je predviđeno. To može da znači da će se sadržine glasina (delom) menjati (i) nezavisno od želja njihovih tvoraca. Zato uspešna upotreba glasina može biti posmatrana kao vrhunac veštine (zlo)upotrebe naučnih dostignuća u propagandne svrhe.

Srazmerno kratkotrajna glasina (pa i više njih) o nekom događaju, ličnosti ili pojavi može naneti moralne i materijalne štete koje su, ipak, samo lokalnog karaktera (pogađaju u određeno vreme određeno preduzeće, ličnost, vladu), ali glasine koje se uporno šire i opstaju u društvu ili socijalnoj skupini u dužem vremenskom razdoblju mogu zapretiti mnogo značajnijim vrednostima određene sredine, posebno ako dođe do njihovog asimiliranja u kulturu tog naroda ili skupine (u prvom redu u kolektivne i individualne stavove, odnosno stereotipe, predrasude). One postaju delovi socijalnopsihičkih osnova, koji se – zajedno sa drugim elementima kulture – počinju prenositi socijalizacijom i na druge načine na potom-

¹¹ N. Rot, *isto*, str. 187.

stvo (s kolena na koleno). Ta osnova se, zatim, može uspešno koristiti za nove glasine i druge propagandne tehnike. Neke ljude, pojave, firme, političke i druge organizacije ili sredine počinje da „bije glas“, „fama“, i to se onda u dužem vremenskom razdoblju veoma teško može izmeniti.

Posledice glasina fašističkih propagandista o kukavičluku Amerikanaca u pojedinim bitkama u toku drugog svetskog rata „žive“ i nakon više decenija među britanskim ratnim veteranima, a njihove „senke“ se verovatno mogu naći i u „pamćenjima“ njihovih potomaka, što – koliko je poznato – nije istraživano. Srodne surevnjivosti postoje i u pojedinim društvima u kojima su u toku rata uporedo postojali „levi“ i „desni“ pokreti otpora, gerilski ili slični pokreti. One su posledica jedne nemačke dobro dozirane glasine puštane pri kraju drugog svetskog rata tokom nemačkog neuspešnog pokušaja kontraofanzive u Ardenima.

ZAŠTITA OD GLASINA

Nekog univerzalnog rešenja, „čarobnog štapića“ kojim bi se srazmerno uspešno mogle suzbijati pojave glasina, po svemu sudeći – nema. Iako samo mali deo od mnoštva vesti koje ljudi svakodnevno saznaju preraste u glasine, čini se da je suprotstavljanje glasinama neravnopravno, prvenstveno zbog činjenice da se mogu prepoznati tek pošto nastanu (kad su već postale makar i najmanji delovi stavova ljudi koji ih prenose). Često su posebno nepodobne administrativne i srodne mere koje se u nekim okolnostima koriste za suprotstavljanje širenju glasina, jer je „zabranjeno voće (naj)slade“. Ako se sadržine glasina (ne)posredno odnose na onoga ko teži da im se silom suprotstavi, u takvoj odbrani se može videti potvrda sadržina glasina (jer „pogođena guska gaće“). Silom se, stoga, u toj oblasti srazmerno lako mogu postići učinci koji su suprotni željenim.

Metod razobličavanja sadržine glasina u načelu može biti najprihvatljiviji, ali je teško primenjiv. Često je, naime, veoma teško dokazati neistinitost glasina na manje-više svima očigledan način, jer su njihove sadržine – kako je ukazano – po „definiciji“ neposredno neproverljive ili barem teško pro-

verljive. Među najnepogodnije oblike razobličavanja glasina spada onaj koji se svodi samo na puko demantovanje njihovih sadržina. Ako se glasinom nešto tvrdi, a demantijem neargumentovano tvrdi suprotno, ljudima se ostavlja da biraju da li će poverovati glasini ili demantiju, i tada demanti može neslavno proći. Kako jedan od autora naglašava, glasina je jača što se više demantuje, a (polu)šaljiva izreka glasi da ne treba verovati nekoj (ili nijednoj) vesti sve dok ne bude demantovana.

Ponekad se koristi i metod borbe *glasinom protiv glasine*, kao u slučaju jedne britanske akcije protiv dejstva „vesti“ koju je širilo Gebelsovo ministarstvo u Nemačkoj. Sadržaj te „vesti“ sastojao se u tvrdnji da nemačka vojska i policija poseduju naprave kojim se može utvrditi koja se radio-stanica trenutno prati preko nekog radio-prijemnika. Ta propagandna poruka je bila namenjena prvenstveno ljudima koji su slušali program BBC a nisu (dovoljno) poznavali elektroniku i druge naučne grane primenjene u radio-tehnici. Britanci su mogli da biraju između dva načina za borbu protiv te glasine: da koriste metod razobličavanja, odnosno demantija, tj. da ubeđuju da takvu spravu Nemci nemaju, odnosno da ne mogu da je imaju, ili da se suprotstave njenom sadržaju propagandnom porukom sličnog kvaliteta. Da su se opredelili za metod razobličavanja, slušaoci BBC doveli bi u situaciju da biraju kojoj će strani da poveruju (obe strane bi navele protivurečne tvrdnje bez dokaza čija bi verodostojnost bila manje-više svima očigledna). Tako bi BBC, verovatno, izgubio deo slušalaca, pošto su „u strahu velike oči“, pa su Englezi odlučili da emituju poruku da se ne može otkriti koja se stanica sluša ako se na radio-prijemnik stavi običan ključ, kakvih ima u svakoj kući. Tako su slušaoci koji ne poznaju elektroniku dobili psihičku „zaštitu“, a oni koji poznaju tu disciplinu i dalje su mogli pratiti emisije BBC bez ključeva na radio-aparatima.

Pojedini autori tvrde da je u većini slučajeva za opstanak glasina najpogubnije ako se jednostavno ignorišu, jer se tada same od sebe gase, gube i nestaju, naročito ako izostanu empirijske potvrde njihovih sadržina.

Skupina metoda koji se čine najefikasnijim u suprotstavljanju glasinama umnogome prevazilazi oblast propagande i odnosi se, u stvari, na organizovanje i upravljanje društvom u

celini. Radi se, prvenstveno, o političkim i srodnim metodima i postupcima kojima se deluje na društveni razvoj i uobličavanje društvenog sistema. Glasine, po pravilu, nastaju u nedostatku jasnih i detaljnih informacija o pojavama, ličnostima i odnosima za koje u ljudi postoje srazmerno visoki stupnjevi interesovanja, usled čega često preuzimaju informisanje „u svoje ruke“. Stoga, u načelu, pružanje (što) više javnih (praktično svima dostupnih) informacija o pitanjima za koja postoji izražen i masovan interes može delovati na smanjivanje broja glasina. Sve dok postoje brojni i prostorni „rezervati“ u kojima je obaveštavanje (bar delom) privilegija „odabranih“, „proverenih“, „podobnih“ ili poslušnih, glasine će moći da nose „oreole“ „procurelih“ ili „provaljenih“ tajni i ljudi će težiti da ih saznaju i da druge „na svoj način“ obaveste o njima.

U ratovima postoje brojne informacije koje se nužno tretiraju kao vojne i druge tajne, ali i veoma izražen interes širokih slojeva stanovništva za što detaljnijim informisanjem o mnogim zbivanjima iz domena ratnih operacija i brojnih drugih događaja. Istovremeno, propagandisti zaraćenih strana često se upinju da lansiraju glasine i iskoriste one koje su spontano nastale da bi se poduprli ratni naponi sopstvene, a omeli poduhvati suprotne strane. Stoga je odgovarajuća odbrana od dejstava glasina u ratu teža, ali i neophodnija nego u mirnodopskim uslovima.

*

Savremena zbivanja u Jugoslaviji uveliko mogu da svedoče o posebnoj pogodnosti ratnih i srodnih situacija za nastajanje i širenje glasina. U ovom trenutku neizvesno je, na primer, koliko je (ne)istine u vestima, odnosno „vestima“ da grupa najboljih čeških sportskih strelaca deluje na jugoslovenskom ratištu (ne zna se na kojoj strani), ili da sovjetski građani učestvuju u ratu na obe strane (govori se o „ruskim najamnicima“, „dobrovoljcima iz Ukrajine“ i saopštava „podatak procureo iz dobro obavještenih izvora“ da se „barem pet“ mladića iz Murmansk bavi prevozom oružja iz Libana i sa Kipra za potrebe hrvatske garde)...¹²

¹² Prema pisanju lista „Borba“, 14. novembra 1991, str. 20 i 29.